બાલસાહિત્ય.

સત્ય મિત્રતાનું સ્વરૂપ.

અંગ્રેજી ઉપરથી લખનાર

વિઠ્ઠલદાસ મૂળચંદ શાહ, બી. એ.

(ભાવનગર.)

પ્રકાશક

જીવનલાલ અમરશી મહેતા

મેનેજર—"જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા"; અમદાવાદ.

પ્રથમાવૃત્તિ. પ્રત ૧૦૦૦ ઈ. સ. ૧૯૨૦.

જમાલપુર રોડ ઉપર આવેલા શ્રી "નટવર" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં

ભોગીલાલ નારણદાસ બોડીવાળાએ છાપ્યું—અમદાવાદ.

કિંમત દોઢ આનો.

પ્રિયભાઇ

દેવચંદ રામજી ઠકર,

મુ. અમરેલી.

‘ સત્ય મિત્રધર્મ ’ યથાર્થ રીતે વર્તનમાં પાળનાર
વિરલા હોય છે. તમે એ ‘ વિરલા ’ માંના એક
‘ સાચા સ્નેહી ’ હોવાથી આ અત્યંત
મહત્વના લઘુ લેખ સાથે તમારૂં
નામ જોડવું ઘટીત માનું છું.

તમારો સ્નેહાધીન

જીવનલાલ.

સત્ય મિત્રતાનું સ્વરૂપ.

" Oh, friendship! of all things the most rare, and therefore most scarce because most excellent, whose comforts in misery are always sweet, and whose counsels in prosperity are ever fortunate."

LILLY.

(સર્વ વસ્તુઓમાં મૈત્રી અતિશય સુંદર છે, અને તેથી અતિ વિરલ છે. સંકટના સમયમાં તેના દિલાસા હમેશાં મિષ્ટ છે અને સંપત્તિના સમયમાં તેની શિખામણો હમેશાં હિતકારક છે.)

લિલિ.

तन्मित्रमापदि: सुखे च समक्रिय यत् ।

(જે સુખ દુઃખમાં સમક્રિય રહે છે તે જ ખરો મિત્ર છે.)

મીઠા, સત્યનિષ્ઠ અને સહાયક મિત્રો હોવાના અભિજ્ઞાન કરતાં જગતમાં કોઈ વસ્તુ વિશેષ સુંદર અને આનંદપ્રદ છે ? જે મિત્રોની સ્નેહ-ભક્તિ સંપત્તિ કે વિપત્તિમાં સમાન રહે છે, અને જે મિત્રો સંપત્તિના સમય કરતાં વિપત્તિના સમયમાં વિશેષ ચાહે છે એવા મિત્રો હોવા તે, ખરેખર, સદ્‌ભાગ્યનું ચિહ્ન છે. શાસ્ત્રકારે પણ તેમ કહેલું છે.

સીવીલ વૉર વખતે અમેરિકાના પ્રેસિડન્ટ થવા માટે ઉમેદવાર તરીકે લિન્કનનું નામ જણાવવામાં આવ્યું તે સમયે કોઇએ કહ્યું કે "લિન્કન પાસે કાંઇ નથી, માત્ર પુષ્કળ મિત્રો છે." એ વાત સત્ય છે કે લિન્કન અત્યંત ગરીબ હતો, માનનીય દેખાવ ધારણ કરવાને કપડાં

ખરીદવા માટે તેને પૈસા કોઇ પાસેથી ઉછીના લેવા પડયા હતા, અને ઉચ્ચપદનો સ્વીકાર કરવા માટે તેને પચાસ ગાઉ પગે ચાલવું પડયું હતું. વળી એ પણ ઐતિહાસિક સત્ય છે કે તેને પ્રેસિડન્ટ તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો ત્યાર પછી તેના કુટુંબને વૉશીંગ્ટન લઇ જવા માટે તેને પસા ઉછીના લેવા પડયા હતા; પરંતુ આ અદ્દ્ભુત શક્તિ ધરાવનાર પુરૂષ મિત્રોના સંબંધમાં ભાગ્યશાળી અને સંપત્તિવાન્ હતો.

મિત્રો એક પ્રકારના ભાગીદાર છે. જેનાથી પોતાના મિત્રનું હિત થતું હોય તેમાં સાચા મિત્રો અંતઃકરણથી ભાગ લે છે; જીવનમાં પોતાનો મિત્ર વિજયી થાય તે માટે તેને મદદ કરવાને નિખાલસ દિલથી યત્ન કરે છે. પોતાનો મિત્ર જે કાર્ય સાધવાને પ્રયત્નશીલ હોય છે, તેમાં મદદગાર બને છે અને પોતાના મિત્રને જે લાભ થાય છે તેનાથી તેનું હૃદય આનંદિત બને છે. મિત્રોની સ્નેહ–ભક્તિ કરતાં વિશેષ ઉદાત્ત, ઉન્નત અને મનોહર કોઇ વસ્તુ હોવાનો સંભવ નથી.

અમેરિકાનો મર્હુમ પ્રેસિડન્ટ થિયોડોર રૂઝવેલ્ટ શક્તિવાન અને ઉત્સાહી મિત્રોની સાહાય્ય વગર માત્ર પોતાની સર્વ અદ્દ્ભુત શક્તિ વડે મહાન્ કાર્યો સાધી શકત કે કેમ એ શંકાયુક્ત છે. ખાસ કરીને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં તેણે જે મિત્રો કર્યા હતા તેની સાહાય્ય વગર તે પ્રેસિડન્ટની ઉચ્ચતમ પદવી પ્રાપ્ત કરી શકત નહિ એ નિઃસંદેહ છે. જ્યારે તે પ્રેસિડન્ટની અને ન્યુયૉર્કના ગવર્નરની પદવી માટે ઉમેદવાર તરીકે બહાર પડયો હતો ત્યારે તેના હજારો સહાધ્યાયી મિત્રો તેને તે માનદ પદવીથી વિભૂષિત કરવા માટે સખત પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા. પ્રેસિડન્ટની પસંદગી વખતે તેના મિત્રો તરફથી તેને પસંદ કરવા માટે હજારો મત આવ્યા હતા.

આપણું સર્વદા શ્રેય ઇચ્છનાર, આપણા માટે અહોનિશ કાર્ય કરનાર, દરેક પ્રસંગે આપણા માટે સારો અભિપ્રાય આપનાર, આપણને ઉત્તેજીત કરનાર, આપણને સન્માર્ગે જોડનાર, આપણી ગેરહાજરીમાં આપણા વતી બોલનાર, આપણા દૂષણોને અને નિર્બળતાને ઢાંકનાર, આપણને હાનિ પહોંચાડનારી અસત્ય બાબતોનો ઉચ્છેદ કરનાર, આપણને સુધારવાને સતત યત્ન કરનાર, આપણા ઉપર થતા આક્ષેપોનો બચાવ કરનાર, આપણને સહાયભૂત થવાને અને પ્રોત્સાહન આપવાને હમેશાં કંઇક કરનાર, અને છેવટે ધર્મમાં નિયુક્ત કરનાર ઉત્સાહી મિત્રો હોવાના અહોભાગ્યનો વિચાર કરો! જો આપણને સાચા મિત્રોની સંપ્રાપ્તિ ન થઈ હોત તો આપણે ઘણાં ઓછાં કાર્યો કરી શકત. લોકોની પરિવાદાત્મક ટીકાઓનો આપણા મિત્રોએ પ્રતિકાર ન કર્યો હોત તો આપણી કીર્તિ કલંકિત અને દૂષિત થાત. આપણા સુહૃદ વર્ગે ગ્રાહકો ન મોકલ્યા હોત અને ઉપયોગી સલાહ આપી આપણા વ્યાપારમાં સાહાય્ય ન કરી હોત તો આપણી આર્થિક ઉન્નતિમાં પણ કંઇક અંશે ન્યુનતા આવત.

આપણી નિર્બળતાનું, આપણા દૂષણોનું અને વિચિત્ર જાતિ સ્વભાવનું ગોપન કરવા આપણા મિત્રો કેવી સરસ રીતે મથે છે! પોતાના મિત્રોના દૂષણો છુપાવવાને, અવિચારી અને હૃદયશૂન્ય પુરૂષોની કર્કશ ટીકામાંથી પોતાના મિત્રનું રક્ષણ કરવાને અને પોતાના મિત્રની નિર્બળતા છુપાવી તેના સદ્ગુણો પ્રકટ કરવાને યત્ન કરતા મનુષ્યને જોઇએ છીએ ત્યારે અકથ્ય આનંદનો અનુભવ થાય છે. આવા મનુષ્યની પ્રશંસા કર્યા વગર કોઈ પણ રહી શકતું નથી; કેમકે સહુ કોઇ જાણે છે કે તે મિત્રપદને શોભાવે એવો એક ખરેખરો સુહૃદ છે. જગતમાં સન્મિત્રપદ કરતાં કોઈ પણ વસ્તુ વિશેષ પવિત્ર નથી. બીજાની કીર્તિ આપણા હાથમાં છે તેનો અર્થ આપણા-

માંના ભાગ્યે જ થોડા લોકો સમજી શકે છે. અન્ય વ્યકિત વિષે આપણે જે અનુમાન અથવા અભિપ્રાય બાંધીએ છીએ તેને તે વ્યકિતના જય અથવા પરાજય, યશ અથવા અપયશની સાથે નિકટ સંબંધ રહેલો છે. જે આક્ષેપો તરફ આપણે દુર્લક્ષ રહીએ તે કદાચ તેની કીર્તિને જીવન પર્યંત કલંકિત અને મલીન કરી મૂકે.

જે માણસે સ્વમાન અને આત્મ-સંયમ ગુમાવ્યા છે, જે પશુની સપાટી સુધી અધોગત થયો છે તેવા મનુષ્યને એક સાચા સુહૃદની પ્રાપ્તિથી કેવો લાભ થાય છે તે વિચારણીય ઘટના છે. જ્યારે આપણા સ્વમાન અને આત્મસંયમ નષ્ટ થાય છે, ત્યારે આપણો ત્યાગ ન કરતાં આપણને દૃઢતાથી વળગી રહે છે એ જ સાચો સુહૃદ છે. એક મનુષ્ય મદિરાપાનના વ્યસનને અને સર્વ પ્રકારના વિષયને એટલો બધો આધીન બની ગયો હતો કે તેના કુટુંબી જનોએ ઘરમાંથી તેનો બહિષ્કાર કર્યો. તે આવી સંસ્થિતિમાં મુકાયો છતાં તેના એક મિત્રે તેના તરફ પોતાનો મિત્ર તરીકેનો ધર્મ કેવી રીતે બજાવ્યો તે વૃત્તાંત જાણવા યોગ્ય હોવાથી અત્ર આપવામાં આવે તો તે અસ્થાને નહિ ગણાય. તેનાં માતા, પિતા, પત્ની અને બાળકોએ તેનો પરિત્યાગ કર્યો તે સમયે પણ એ મિત્ર તો તેના તરફ અનુરકત જ રહ્યો. તે રાત્રિ દિવસ અનેક મુશીબતો વેઠીને તેની પાછળ પાછળ ભમતો અને અનેક વખત તે મદિરાપાનથી ઉન્મત્ત દશામાં હોય ત્યારે તેને મૃત્યુના પંઝામાંથી બચાવી લેતો. હજારો વખત આ મિત્ર ઘરબાર ત્યજી તેને વેશ્યાગૃહોમાં શોધતો અને તેની જીંદગીનું આપત્તિમાંથી રક્ષણ કરવા પોતાનાથી બનતું કરતો. અંતે આ અપ્રતિમ સ્નેહ અને મિત્ર-ભકિતએ તે અધોગત મનુષ્યનો ઉદ્ધાર કર્યો અને શિષ્ટાચારથી સમન્વિત થવાથી કુટુંબી જનોએ તેનો પુનઃ સ્વીકાર અને સત્કાર કર્યો. આ

પવિત્ર સ્નેહ અને ભકિતની કિંમતનું કદી માપ થઇ શકે ?

આપણામાંના ઘણા ખરા લોકોનાં જીવનમાં એક સાચો મિત્ર કેટલું પરિવર્તન કરી શકે છે ? અનેક સ્વકર્તવ્યપરાયણ મિત્રોએ અનેક મનુષ્યોને નિરાશ થતા અને કાર્યસિદ્ધિ માટે યત્ન તજી દેતા અટકાવ્યા છે. "અમુક વ્યકિત મને ચાહે છે, અમુક વ્યક્તિને મારામાં વિશ્વાસ છે." એ વિચારે અનેક સ્ત્રીપુરૂષોને આત્મઘાત કરતા અટકાવ્યા છે. પોતાના મિત્રોની અવગણના કરવા કરતાં અને તેઓને હતાશ કરવા કરતાં ઘણા લોકોએ પીડા, દુઃખો અને વિટંબનાઓ સહન કરવાનું પસંદ કર્યું છે. એક મિત્રના સ્નિગ્ધ શબ્દમાંથી ઉત્સાહનું જે સ્ફુરણ થાય છે તે અનેક મનુષ્યોનાં જીવનમાં મહાન્ પરિવૃત્તિ કરનાર થઇ પડે છે. જેઓ પોતાના ઉપર અદ્વિતીય સ્નેહની લાગણી ધરાવે છે, જેઓ પોતાના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે છે, અને અન્ય લોકોને દર્શનાતીત એવું કંઇક જેઓને પોતાની અંદર દગ્ગોચર છે એવા ખરેખરા મિત્રોની ખાતર કાર્ય સિદ્ધ કરવાની આશામાં ઘણા મનુષ્યો અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ વ્હોરી લે છે અને અનેક પ્રકારના અપવાદો સહન કરે છે.

મિત્રોનો વિશ્વાસ એ એક પ્રકારનું સતત અને ચિરસ્થાયી પ્રોત્સાહન છે. જ્યારે આપણને મનોગત થાય છે કે આપણા મિત્રોને આપણામાં વિશ્વાસ છે ત્યારે આપણે યથાશક્તિ યથામતિ પ્રયાસ કરવાને પ્રેરાઇએ છીએ અને પ્રોત્સાહિત થઇએ છીએ. અંગ્રેજ વિદ્વાન્ સિડની સ્મિથ કહે છે કે—"Life is to be fortified by many friendships. To love and to be loved is the greatest happiness of existence" (જીંદગીને ઘણા મિત્રોરૂપી દુર્ગથી પરિવૃત્ત કરવી જોઇએ. અન્ય લોકો પર પ્રીતિ

રાખવી અને અન્યના પ્રીતિભાજન થવું એજ જીંદગીનું ઉત્કૃષ્ટ સુખ છે.)

ધંધાનો આરંભ કરવામાં દ્રવ્યની જેટલી અગત્ય છે તેટલી જ પુષ્કળ મિત્રોની પણ છે. જેઓ અત્યારે ફતેહમંદ નીવડયા છે તેઓએ એક મિત્રના ઉત્તેજનના અભાવે જીવનના કોઇ વિષમ પ્રસંગે સર્વ પ્રયાસ ત્યજી દીધો હોત. આપણા મિત્રોએ આપણા માટે જે કર્યું છે તેનાથી જો આપણને રહિત કરવામાં આવે તો આપણું જીવન કેવળ શુષ્ક અને નિરસ બની જાય એમાં સંદેહ નથી. તમે કોઇ પણ કાર્યની અથવા ધંધાની શરૂઆત કરવા માગતા હો તો કર્તવ્યનિષ્ઠ મિત્રો હોવાની કીર્તિ તમને એક મહાન્ અવલંબનરૂપ થઇ પડશે, અને તમારા પ્રતિ ગ્રાહકોને આકર્ષી લાવશે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે—"Destiny is determined by friends" (મિત્રો ભાગ્યને નિશ્ચિત કરનાર–ઘડનાર છે.) જેઓ જીવનમાં વિજયવંત નીવડ્યા છે અને પોતાના મિત્રવર્ગમાં સન્માનને પાત્ર બન્યા છે એવા લોકોનાં જીવનનું પૃથક્કરણ કરીએ અને તેઓના વિજયનું રહસ્ય શોધી કાઢીયે તો તે બોધક, વિનોદકર અને હિતાવહ થઇ પડશે.

એક મનુષ્યના સંબંધમાં આવું પૃથક્કરણ કરવાનો મેં યત્ન કર્યો છે. એ મનુષ્યના જીવનનો મેં દીર્ઘ સમય પર્યંત અભ્યાસ કર્યો છે. એ ઉપરથી મારી દૃઢ માન્યતા થઇ છે કે તેના વિજયના વીશ ટકા મિત્રો કરવાની તેની અદ્‌ભુત શક્તિને આભારી છે. બાલ્યવયથી જ તેણે મિત્રો કરવાની શક્તિને ઘણી ખંતથી કેળવી છે અને તેને લઇને તે લોકોને તેના પ્રતિ એવા ઉત્સાહથી આકર્યાં છે કે તેને પ્રસન્ન કરવાને તેઓ ગમે તે કાર્ય કરવા તૈયાર હોય છે. જ્યારે આ માણસે તેના જીવનની શરૂઆત કરી ત્યારે તેના સહાધ્યાયી-ઓની મિત્રતા તેને ઉચ્ચ પદવીએ સ્થિત કરવામાં ઉપયુક્ત થઇ પડી,

એટલું જ નહિ પરંતુ તેનાથી તેની ખ્યાતિમાં અગણિત વૃદ્ધિ થઇ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તેની નૈસર્ગિક શક્તિમાં તેના અસંખ્ય મિત્રોની સાહાય્યથી અનેકગુણ વૃદ્ધિ થઇ. તે જે કંઇ કાર્ય કરવા ઇચ્છે છે તે માટે તેઓનું અંતઃકરણપૂર્વક ઉત્સાહપૂર્ણ અનુમોદન મેળવવાની તેનામાં વિલક્ષણ અને ચમત્કારિક શક્તિ છે, જેને પરિણામે તેઓ હમેશાં તેનું શ્રેય સાધવાને અવિરત પ્રયત્નો કર્યા કરે છે.

પોતાના મિત્રોને ઘણા થોડા મનુષ્યો જ ઘટતું માન આપે છે. ઘણાખરા વિજયી નિવડેલા મનુષ્યો તો એમ જ ધારે છે કે અમારી અતુલ શક્તિને લઇને અમે વિજયી નિવડ્યા છીએ, અમે લડ્યા છીએ અને જય મેળવ્યો છે. આવા મનુષ્યો પોતાનાં આશ્ચર્યભૂત કૃત્યોની નિરંતર અહંકારોક્ત કર્યા કરે છે. તેઓ પોતાનાં જ ચાતુર્ય ઉપર, કુશાગ્રબુદ્ધિત્વ ઉપર, વૈદગ્ધ્ય ઉપર, અને પ્રગતિમાન થવાની પોતાની શક્તિ ઉપર પોતાના વિજયનો નિક્ષેપ કરે છે, અર્થાત્ તેઓ તે સર્વ વસ્તુઓને જ પોતાના વિજયના કારણભૂત માને છે. તેઓને બુદ્ધિગત નથી હોતું કે પ્રત્યેક પ્રસંગે અનેક મિત્રોએ તેઓને અતુલ સાહાય્ય કરી છે.

એક આંગ્લ વિદ્વાન્ કહે છે કે "True friendship is like sound health, the value of it is seldom known until it be lost." "સત્ય મિત્રત્વ સંગીન તન્દુરસ્તી સમાન છે; જ્યાંસુધી તે નષ્ટ થાય નહિ ત્યાંસુધી તેની કિંમત ભાગ્યે જ જાણવામાં આવે છે." તમારા મિત્રોની વર્તણુક તથા પદવીથી તમારા જીવન પર અદ્ભુત અસર થાય છે. બની શકે ત્યાં સુધી તમારા કરતાં ઉચ્ચતર કોટિના મિત્રો પસંદ કરવાનો ચોક્કસ નિયમ કરો. જે લોકો તમારા કરતાં ઉત્કૃષ્ટ હોય તેની સાથે નિકટ

સમાગમમાં આવવા અવિરત યત્ન કરો. આનો અર્થ એમ નથી કે તમારે તમારા કરતાં વધારે દ્રવ્યવાન લોકોના સમાગમમાં આવવાનો યત્ન કરવો; પરંતુ જેઓને આત્મવિકાસ અને આત્મોત્કર્ષના વિશેષ સાધનોની સંપ્રાપ્તિ થઇ છે, જેઓ તમારા કરતાં વિશેષ કેળવાયલા અને સંસ્કૃત હોય છે, તેવા લોકોના નિરંતર પરિચયમાં આવવાને યત્ન કરો. જેથી કરીને જે તમને સહાયભૂત થાય તે તમે તેઓનાં જીવનમાંથી બને તેટલું ગ્રહણ કરી શકો. આથી તમારા આદર્શ ઉચ્ચ કરવાની વૃત્તિનો તમારામાં ઉદ્ભવ થશે, તેમ જ ઉચ્ચતર વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવાને અને જગતમાં તમે પોતે કંઇક થાઓ એ માટે મહત્તર યત્નો કરવાને તમે પ્રેરાશો.

ઘણા યુવકોને પુષ્કળ મિત્રો કરવાની ટેવ હોય છે, પરંતુ તે મિત્રો એવા હોતા નથી કે જે તેઓને મદદગાર થઇ શકે વા ઉન્નતગામી બનાવી શકે; કેમકે તેઓએ ઉંચે ચડવાને બદલે નીચે ઉતરવાનું પસંદ કર્યું હોય છે. તમારા કરતાં ઉતરતી પંક્તિના માણસોની સાથે જો તમે હમેશાં સંસર્ગમાં આવશો તો ખાતરીપૂર્વક માનો કે તેઓ તમને નીચે ઘસડી જવાના અને તમારા આદર્શ તથા ઉચ્ચાભિલાષને નિકૃષ્ટ બનાવવાના યત્નો આદરશે. આપણા મિત્રો અને પરિચિત મનુષ્યો આપણા પર કેવા પ્રકારની છાપ બેસાડે છે તેનું આપણને બહુ જ થોડું જ્ઞાન હોય છે. જે જે મનુષ્યોના સંસર્ગમાં આપણે આવીએ છીએ તે સર્વ આપણા પર અલોપ્ય છાપ પાડે છે અને તે છાપ ઉક્ત મનુષ્યના ચારિત્ર્ય જેવી જ હોય છે. જો આપણે આપણા કરતાં સારા મનુષ્યોની સાથે મિત્રતા કરવાની અને પરિચયમાં આવવાની ટેવ પાડીએ છીએ, તો આપણને આત્મસુધારણા અને આત્મોત્કર્ષના માર્ગપર વિચરવાની સ્વાભાવિક રીતે ટેવ પડી જાય છે.

જીવનનાં ધોરણો ઉચ્ચ રાખવા હમેશાં યત્ન કરવો એ એક મહત્વની વસ્તુ છે, અને મહાન્ ઇચ્છાઓ ધારણ કરવાની ટેવવાળા મનુષ્યને માટે તે પ્રમાણે કરવાનું શક્ય છે. એમ છતાં, આપણે અસહિષ્ણુ થવું ન જોઇએ અને આપણા મિત્રો તરફથી જોઇએ તે કરતાં વિશેષ મેળવવાની અપેક્ષા રાખવી જોઇએ નહિ. એક લેખક કહે છે કે "Take your friends more as you find them, without the desire to make them live up to some ideal standard of your own. You may find that their own standard, while different, may not be so bad, after all." એટલે કે "તમારા પોતાના કોઈ આદર્શ ધોરણ પ્રમાણે તમારા મિત્રોને રહેતા કરવાની ઇચ્છા વગર તમે જેમ બને તેમ વધારે મિત્રો પસંદ કરો. તમને જણાશે કે તેઓનું ધોરણ તમારા ધોરણથી ભિન્ન હોવા છતાં એટલું બધું ખરાબ નથી."

અપરિચિત મનુષ્યોની પરીક્ષા તેઓના મિત્રોનો અભ્યાસ કરવાથી થઇ શકે છે. તે કેવી પ્રકૃતિનો મનુષ્ય છે, તે તેના વચનાનુસાર વર્તશે કે તેનું વચન અવિશ્વસનીય હશે વગેરેનું અનુમાન સહેલાઇથી કરી શકાય છે. જે માણસને કોઇની સાથે વાસ્તવિક મિત્રતા નથી એવા કોઈ માણસને જોશો તો તમને જણાશે કે તેનામાં કોઇક સ્થળે કંઇક ન્યુનતા રહેલી છે. જો તે મિત્રો મેળવવાને લાયક હોત તો તેને અવશ્ય કોઇની સાથે મિત્રતા હોત.

"પુષ્કળ મિત્રો હોવા" એ કંઇ કાલ્પનિક ઉપન્યાસ નથી, પરંતુ અત્યંત કિંમતી છે. પુષ્કળ મિત્રોવાળા સ્ત્રી પુરૂષોને સર્વત્ર સત્કાર મળે છે, અને જેની પાસે માત્ર પુષ્કળ દ્રવ્ય હોય છે એવા

લોકોને અપ્રાપ્ય અને અપ્રસિદ્ધતામાં જીવન વહન કરનાર મનુષ્યોએ પૂર્વે કદિ નહિ સાંભળેલા પ્રસંગો તેઓને આપવામાં આવે છે. જે માણસને એક પણ મિત્ર નથી તે ખરેખર ગરીબ છે. ગમે તેટલું દ્રવ્ય હોય તો પણ તે દ્રવ્યનો મિત્રતાને સ્થાને ઉપયોગ થઇ શકે જ નહિ. દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં પોતાની પ્રવૃત્તિને લઇને ગુમાવેલા મિત્ર-રત્નોને પુનઃ મેળવવા અનેક લક્ષાધિપતિ શ્રીમંતો પોતાની સંપત્તિના મોટા ભાગનો ભોગ આપવા તૈયાર હોય છે.

અમેરીકામાં એક દ્રવ્યસંપન્ન માણસના હમણાં જ થયેલા મૃત્યુ સમયે તેનાં સગાં–સંબંધીઓ ઉપરાંત ભાગ્યે જ બીજા છ માણસોએ હાજરી આપી હતી; પરંતુ જે માણસ પાસે પોતાની પાછળ મૂકી જવાને માત્ર જુજ મિલ્કત હતી તે માણસના થોડા અઠવાડીયા પછી થયેલા મૃ યુ સમયે શોક પ્રદર્શિત કરવા આવેલા અસંખ્ય સ્ત્રી–પુરૂષો-થી શેરીઓ અને રસ્તાઓ ઉભરાઈ ગયા હતા. આનું કારણ એ હતું કે એક કૃપણ મનુષ્યને પોતાની મિલ્કત પર જેટલો પ્રેમ હોય છે તેટલો આ માણસને તેના મિત્રો પરત્વે હતો. જે કોઈ તેને ઓળખતો હોય તે તેનો મિત્ર હોય એમ લાગતું હતું. તેની પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય હોવા કરતાં તેને પુષ્કળ મિત્રો પ્રાપ્ત કરવાનું સદ્‌ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું તેમાં તે વિશેષ મહત્તા માનતો હતો. જે કોઇને પૈસાની જરૂર હોય તેને તે પોતાનું દ્રવ્ય આપવા ઇચ્છતો હતો. તેણે તેનું જીવન લેશ પણ સંકોચ વગર, ઉદાર હૃદયે તેના મિત્રોને અર્પણ કર્યું હતું. તે ગમે તે વખતે તેઓની સેવામાં હાજર રહેતો. આ માણસના જીવન-માં સેવાને મર્યાદા ન હતી અથવા એવું કાંઈ ન હતુ કે જેથી તેનામાં સ્વાર્થસાધક વૃત્તિ કે લોભદશાનું આપણને ભાન થાય. આવા ઉદારચરિત અને વસુધાને કુટુંબ ગણનારા મનુષ્યના મૃત્યુથી પોતાને

મહાન નુકશાન થયું છે એમ હજારો લોકો ગણે તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.

સિનેકાએ એક સ્થળે લખ્યું છે કે—" મિત્રતામાં સ્હેજ પણ સંકોચ ન હોવો જોઇએ. મિત્રતાનો સંબંધ શરૂ થયા પહેલાં તમારી ઇચ્છાનુસાર વિચાર કરો. પરંતુ મિત્રતા થયા પછી શંકા અથવા ઇર્ષ્યાયુક્ત વિચારોને તિલાંજલી આપો. કોઇની સાથે મિત્રતા શરૂ કર્યા પહેલાં વિચાર કરવા માટે સમયની અગત્ય છે; પરંતુ એક વખત નિશ્ચય કર્યા પછી તે તમારા હૃદયમાં વસવાને અધિકારી બને છે. મિત્રતાનો હેતુ એ છે કે તમારી જાત કરતાં પણ તમને તમારા મિત્રો ઉપર અધિક પ્રેમ હોવો જોઇએ; અને માત્ર પ્રાજ્ઞ પુરૂષો જ મિત્રો થઇ શકે એ સૂત્રના અભિજ્ઞાનથી તમારા મિત્રોની ખાતર જરૂર પડે તો તમારી જીંદગીની આહૂતિ આપવા તમારે તૈયાર રહેવું જોઇએ.

તેજ મનુષ્ય બીજાની સેવામાં પોતાનું જીવન અર્પી શકે છે કે જેને તે બીજા પાસેથી મળી શકે છે. આ એક પ્રકારનું બીજારોપણ છે જેનાથી પુષ્કળ ધાન્ય ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. જે મનુષ્ય પોતાથી બને તેટલું મેળવવાનો યત્ન કરે છે અને તેમાંથી કોઇને કંઇ આપતો નથી તે વાસ્તવિક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. જે ખેડુત બીજનું રોપણ કરવા કરતાં બીજનો સંચય કરવાથી પોતાને વિશેષ લાભ થશે એવો વિચાર કરી બીજનો સંચય કરવા લલચાય છે તેના જેવો જ ઉક્ત મનુષ્ય ગણી શકાય. તે ભૂમિમાં બીજનું રોપણ કરતો નથી, કેમકે બીજની અંદર તેને ધાન્ય દૃષ્ટિગત થતું નથી. આપણે પોતે વિકાસક્રમમાં કેટલા આગળ વધ્યા છીએ તેનો વિચાર કરવા કરતાં આપણે કેટલા માણસોને આગળ વધવામાં સાહાય્ય કરી છે તેનો જ વિચાર કરવો વિશેષ ઉચિત છે. જે મનુષ્યો સમાજની સેવામાં પો-

તાનું જીવન અર્પણ કરે છે તેઓ જ વસ્તુતઃ દ્રવ્યસંપન્ન ગણી શકાય છે. આવા લોકો પોતાની શક્તિનો કે સેવાનો વિક્રય કરવા કદિ ઇચ્છા રાખતા નથી; કેમકે તેઓ સર્વને પોતાના બંધુ અર્થાત મિત્ર સમાન હમેશાં લેખે છે. જેવી રીતે ખેડુત ભૂમિમાં બીજનું રોપણ કરી પુષ્કળ ધાન્ય મેળવી શકે છે તેવી જ રીતે આ કક્ષાના મનુષ્યો પોતાના દેશને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પી ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠ પર પોતાનાં નામો જ્વલંત અને ચિરસ્થાયી કરી શકે છે.

આપણા અત્યંત પ્રવૃત્તિમય જીવનનો એક ખેદજનક દોષ એ છે કે આપણે દ્રવ્યસંચય કરવાને તણાઈ જવામાં મિત્રો ગુમાવીએ છીએ તેમજ નવા મિત્રો કરી શકતા નથી; કેમકે અત્યંત પ્રવૃત્તિશીલતાને લઇને આપણે તે કાર્ય માટે યોગ્ય સમયનો બચાવ કરી શકતા નથી. વિશાળ સાધનો અને આશ્ચર્યભૂત પ્રસંગો આપણામાં અત્યુગ્ર લોભ-દશાનો સંચાર કરે છે. મહાન્ ઐહિક લાભો જોઇને આપણો સ્વાર્થી સ્વભાવ અને આપણામાં રહેલી પશુવૃત્તિ ઉસ્કેરાય છે. આને પરિ-ણામે આપણે એટલા બધા તિવ્ર વેગથી ધસ્યા જઇએ છીએ કે જે મિત્રો આપણને આપણાં લક્ષ્યસ્થાને પહોંચવામાં મદદ કરે છે તે સિવાય અન્ય મિત્રો કરવાનો આપણને અવકાશ રહેતો નથી. આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણે આનંદદાયક અને લાભકારક ઘણી ઓળખાણો કરી શકયા છીએ, પરંતુ મિત્ર શબ્દના યથાર્થ અર્થમાં આપણે ઘણા થોડા મિત્રો મેળવી શકયા છીએ. હકીકત એ છે કે એ મહાન્ દેખાતા લાભોને લીધે આપણામાં કેટલાક અપ્રશસ્ત ગુણો ખીલે છે અને ઘણાખરા પ્રશસ્ત ગુણો દબાઈ જાય છે અને કેટલેક અંશે લુપ્ત થાય છે. ધનપ્રાપ્તિને માટે આપણે આપણા મગજમાં રહેલા અનેક દ્રવ્યપિંડને કેળવ્યા છે, અને તેમ કરવા જતાં આપણે અમૂલ્ય

વસ્તુ ગુમાવી બેઠા છીએ. આપણે મિત્રતાને, શક્તિને અને સમયને વ્યાપારમય કરી મુકયા છે, દરેક વસ્તુનો ઉપયોગ આપણે પૈસા પ્રાપ્ત કરવામાં કર્યો છે; અને પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણે પૈસો પ્રાપ્ત કરી શકયા છીએ, પરંતુ અન્ય કાંઈ પ્રાપ્ત કરી શકયા નથી. હજારો દ્રવ્યવાન મનુષ્યોની તેઓના વ્યાપારક્ષેત્રની બહાર કશી ગણના થતી નથી. ઉચ્ચતર કોટિના મનુષ્ય તરીકે ગણાવાને ઉચ્ચતર મજ્જાતંતુ-ઓને અને તેઓની બીજી બાજુને તેઓએ ખીલવી નથી. તેઓ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાની કળામાં પ્રથમ પંક્તિએ આવે છે, પરંતુ અન્ય વિષય-માં તેઓ તેથી ઉતરતી પંક્તિએ જ આવે છે; કેમકે તેઓએ દ્રવ્ય-પ્રાપ્તિમાં જ તેઓનાં જીવનકાર્યની, તેઓની શક્તિની અને મિત્રતાની સાર્થકતા માની છે. પુષ્કળ દ્રવ્ય હોય, પણ સત્ય સહાયક મિત્રોનો અભાવ હોય તો તે કરતાં વિશેષ પીડાજનક વસ્તુ આ જગતમાં કોઇ નથી. જે કાર્યસિદ્ધિ મેળવવા જતાં આપણને આપણા મિત્રોનો અને જીવનમાં સૌથી પવિત્ર ગણાતી વસ્તુઓનો ભોગ આપવો પડે એમ હોય તે કાર્યસિદ્ધિની કશી ઉપયોગીતા નથી. આપણે અનેક મનુષ્યો સાથે ઓળખાણ હોય, પરંતુ તે સર્વની સત્ય મિત્રો તરીકે ગણના થઇ શકતી નથી. જગતમાં અનેક ધનવાન માણસો હોય છે કે જેઓ સત્ય મિત્રતાના લાભ અને આનંદ ભાગ્યે જ સમજી શકતા અથવા અનુભવી શકતા જોવામાં આવે છે.

કેટલાક એવા પ્રકારના મિત્રો હોય છે કે જેઓ આપણી સ્થિતિ સુખી હોય છે અથવા તેઓ આપણી પાસેથી કંઇક મેળવવાની આશા રાખતા હોય છે ત્યાંસુધી આપણી સાથે મૈત્રી રાખે છે અને આપણે નબળી સ્થિતિમાં મુકાઇએ છીએ કે તરત જ આપણો પરિત્યાગ કર-વામાં એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કરતા નથી. વૉશીંગ્ટને એક સ્થળે

લખેલું છે કે "True friendship is a plant of slow growth, and must undergo and withstand the shocks of adversity before it is entitled to the appellation." અર્થાત્ "મિત્રતારૂપી લતા ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ અને વિસ્તાર પામે છે, અને તે નામ ધારવાને અધિકારી બને તે પહેલાં તેણે વિપત્તિના આઘાત સહન કરવા જોઇએ અને તેની સામા થવું જોઇએ."

આ સંબંધમાં નીચેનું દૃષ્ટાંત લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે. એક ગૃહસ્થ હમેશાં એમ ધારતો કે મારે પુષ્કળ માણસોની સાથે સાચી મિત્રતા છે; પરંતુ જ્યારે તેણે તેની સર્વ મિલ્કત ગુમાવી ત્યારે જે લોકો તેના પર દેખીતી રીતે અપ્રતિમ સ્નેહભાવ રાખતા હતા તેઓએ તેને તરત જ ત્યજી દીધો, અને તે બિચારાને તેઓની સ્નેહશૂન્યતાથી એટલું બધું દુઃખ થયું અને તે એટલો બધો હતાશ થઇ ગયો કે છેવટે તે તેનું માનસિક સમતોલપણું ગુમાવી બેઠો. આવી દુઃખદ અને નિરાધાર અવસ્થામાં થોડા સાચા મિત્રો તેને મજબૂત વળગી રહ્યા. જ્યારે તેણે તેનું સર્વસ્વ ગુમાવ્યું અને તેનો ધંધો અટકી ગયો ત્યારે તેના બે જુના નોકરોએ તેઓની પાસે યત્કિંચિત્ હતું તે તેને આપ્યું અને તે વડે વેપારનો પુનઃ આરંભ કરવાને તેને આગ્રહપૂર્વક વિનતિ કરી. તેનો એક બીજો સ્નેહી જે તેને માટે કામ કરતો હતો તે પણ ઉક્ત મનુષ્યના આપત્સમયમાં કર્ત્તવ્યનિષ્ઠ રહ્યો અને પોતાની પાસે જે કંઇ હતું તે તેને આપી તેણે ખરેખરો મિત્રધર્મ બજાવ્યો. આ સત્ય મિત્રોની મિત્ર-ભક્તિના બળથી તેણે તેની અસલ સ્થિતિ પુનઃ મેળવી અને ઘણા અલ્પ સમયમાં પહેલાંના જેવો દ્રવ્યવાન થઇ ગયો.

જેઓ મિત્રતાને આધારે વ્યાપાર કરે છે, જેઓ મિત્રતાનો એક મહાન્ સાધન તરીકે ઉપયોગ કરે છે અને તમારી સાથે મિત્રતા

કરવામાં જેઓનો સ્વાર્થ સમાયલો છે એવા લોકો વિશ્વસનીય નથી; કેમકે તેઓ પોતાનો અંગત સ્વાર્થ સાધવાના હેતુથી તમને એક સાધનરૂપ બનાવી શકે છે. સાંપ્રત સમયમાં આવા પ્રકારના મનુષ્યો જ્યાં ત્યાં મળી આવે છે; માટે તેવા મનુષ્યોથી ચેતીને ચાલવામાં જ શ્રેય છે.

જે મનુષ્ય મિત્રતાની કિંમત સમજે છે તેણે પોતાના મિત્રોની સાથે પૈસા સંબંધી વ્યવહાર કરવામાં સંભાળ રાખવી જોઇએ, અને મિત્રો પાસેથી પૈસા ઉછીના લેવામાં પણ ખાસ સાવધ રહેવું જોઇએ. મનુષ્યસ્વભાવનું એક ખાસ લક્ષણ છે કે કેટલાક લોકો આપણા માટે સર્વ કાર્ય કરવા તત્પર હોય છે અને આપણે તેઓની પાસે પૈસા સિવાય બીજા કોઇ પણ અનુગ્રહની માગણી કરી શકીએ છીએ, છતાં આપણે મિત્રતા અથવા વિશ્વાસ ગુમાવતા નથી. પૈસાની માગણી કર્યા પછી ઘણા લોકોને શોચ કરવો પડે છે; કેમકે માગણી પ્રમાણે તેઓને પૈસા આપવામાં આવે છે તો પણ તે આપ્યા પછી હૃદયભાવ હમેશાં એક જ પ્રકારનો રહેતો નથી. કેટલાક લોકોની એવી પ્રકૃતિ હોય છે કે તેઓ પોતાના મિત્રોને પૈસા ઉછીના આપે છે, પરંતુ પાછળથી તેઓને માટે અમુક પ્રકારની તિરસ્કારની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. ખરૂં કહીએ તો મિત્રો વચ્ચે આ પ્રમાણે બનવું જોઇએ નહિ, પરંતુ આમ બનતું આપણે વ્યવહારમાં જોઇએ છીએ. વળી કેટલાક લોકો એવા હોય છે કે તેઓ પૈસા સંબંધી અથવા ઐહિક સાહાય્યની માગણીને ક્ષંતવ્ય ગણી શકતા નથી. ગમે તેમ પણ આ ઘટના સત્ય મિત્રતાના સ્વરૂપથી વિરુદ્ધ છે. કદાચ તમે એમ કહેશો કે ખરેખરી મિત્રાચારી હોય ત્યાં આ વાત સંભવે નહિ, પરંતુ આપણામાંના ઘણાખરાને આ બાબતમાં કડવો અનુભવ મળ્યો હોવો જોઇએ; અને એમ હોય તો ઉપરોક્ત ઉપન્યાસ કરવામાં કશો પ્રત્યવાય નથી. આ-

પણે માગેલ મદદ અથવા પૈસા કદાચ આપણા મિત્રોએ આપણને આપ્યા હશે, તો પણ ઉભયના સંબંધમાં કંઈક સ્ખલના અદસ્યરીતે પણ પરિણમી હશે જ.

. આજકાલ એક નવીન જાતની મિત્રતાનો પ્રચાર વધતો જાય છે, તે વેપાર સંબંધી મિત્રતા છે. આ પ્રકારની મિત્રતાનો અર્થ આર્થિક લાભ સિવાય બીજો કંઇ થતો નથી. આ મિત્રતા જોખમ-ભરેલી છે; તે ઉભય પક્ષનો સ્વાર્થ સાધવાના હેતુથી બંધાય છે. દેખીતી રીતે આ મિત્રતા એટલી બધી ગાઢ લાગે છે કે સત્ય અને અસત્ય મિત્રો વચ્ચેનો તફાવત પારખવાનું કાર્ય મુશ્કેલ થઇ પડે છે.

એક માણસમાં સાચી મિત્રતા કરવાની શક્તિનો સંપૂર્ણ અંશે અભાવ છે; છતાં પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને લોકોની સાથે તે એવો સંબંધ રાખે છે કે દરેક માણસ તેનો ખરેખરો મિત્ર હોય એમ જોનારને જણાય છે. તેને પહેલી જ વાર મળનાર કોઈ અપરિચિત મનુષ્ય પણ એમ ધારી લે છે કે પોતાને એક ખરેખરો મિત્ર મળ્યો છે; પરંતુ પેલો માણસ પોતાના મિત્રને નુકશાન કરવાથી પોતાનો સ્વાર્થ સધાતો હોય તો પ્રસંગ મળે છે કે તરત જ લેશ પણ સંકોચ અને વિલંબ વગર તેનું અહિત કરવા તે તત્પર બને છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જે મનુષ્ય સ્વાર્થદૃષ્ટિથી પ્રત્યેક વસ્તુને નિહાળે છે તેને કોઈની સાથે સાચી મિત્રતા સંભવી શકે નહિ. જગતમાં એવા પુષ્કળ મનુષ્યો દૃષ્ટિએ પડે છે કે જેઓ મિત્રતાને વેપારનું સાધન બનાવે છે. તેઓમાં વિલક્ષણ પ્રકારનું આકર્ષણબળ રહેલું હોય છે; જે વડે અન્ય લોકો તેઓના પ્રતિ સત્વર આકર્ષાય છે. આ દરમ્યાન તેઓ ધીમે ધીમે પ્રપંચજાળ પાથરે છે જેમાં તેઓના મિત્રો છેવટે સપડાઈ જાય છે. ઇચ્છિત સ્થિતિએ પહોંચવા માટે અન્ય લોકોનો એક

સોપાનપરંપરા તરીકે ઉપયોગ કરી તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી તે સોપાનપરંપરાને નીચે હડસેલી મૂકવી તે તિરસ્કરણીય છે. અમુક વ્યક્તિની સાથે મૈત્રી કરવાથી મને અત્યંત લાભ થશે, મારો વેપાર ધમધોકાર ચાલશે, મારી આબરૂ તથા સત્તા વધશે, મારે ત્યાં વધારે ગ્રાહકો આવશે, એવા સ્વાર્થમય હેતુથી મૈત્રી કરવાની ટેવ ભયકારક છે; કેમકે તેથી સત્ય મિત્રતા કરવાની શક્તિનો હ્રાસ થાય છે. **જેઓ આપણને આપણી ખાતર ચાહે છે, અને આપણને જરૂર હોય ત્યારે જેઓ સુખ, સમય, સ્વાર્થ અને સંપત્તિનો ભોગ આપવા તત્પર હોય છે તેઓની જ મૈત્રી અત્યંત આહ્લાદ પમાડનારી છે.**

સિસેરો કહેતો કે "આ જગતમાં મનુષ્યોને મિત્રતા કરતાં વિશેષ આનંદદાયક કોઇ પણ વસ્તુ આપવામાં આવી નથી; પરંતુ મૈત્રી કરવાની ટેવને કેળવવી જોઇએ. પૈસા ખર્ચવાથી તે ઉપલબ્ધ થઇ શકતી નથી. તે અમૂલ્ય છે. દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાની પ્રવૃત્તિમાં પડી જવામાં તમારા મિત્રોનો પાંચ દશ વર્ષ પર્યંત પરિત્યાગ કર્યા પછી તમે તે સર્વને પુનઃ મેળવવાની આશા રાખતા હો તો તે આકાશ-પુષ્પવત્ છે. વસ્તુનાં મૂલ્યની બરાબર પરીક્ષા કર્યા વગર તમે કોઇ પણ યોગ્ય વસ્તુ મેળવી અથવા રાખી શકશો નહિ." જે માણસ મિત્રતા કરવાને અને તે નિભાવવાને આવશ્યક ભોગ આપવા ખુશી હોય છે તેને જ લાયક મિત્રોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેટલો સમય આપણે લાયક મિત્રો મેળવવામાં વ્યતીત કરીએ તેટલા સમયમાં પુષ્કળ દ્રવ્યનો સંચય કરી શકીએ એમ હોય તો પણ જેઓ આપણામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે છે અને જેઓ આપણને વિપત્તિના સમયમાં ત્યજી દેતા નથી એવા પુષ્કળ મિત્રો કરવા તે પુષ્કળ દ્રવ્યનો સંચય કરવા કરતાં વધારે પસંદ કરવા લાયક છે. પુષ્કળ કર્તવ્યપરાયણ મિત્રોની સાહાય્ય-

થી જીવન જેટલું સમૃદ્ધ બને છે તેટલું જગતમાં કોઇ પણ વસ્તુથી બનવું અશક્ય છે.

ઘણા લોકો એમ ધારે છે કે મિત્રતા એકતરફી હોવી જ જોઇએ. તેઓ પોતાના મિત્રોની સાથે આનંદગોષ્ટિ કરે છે, મિત્રો પોતાને મળવા આવે છે તો તેઓનું ચિત્ત પ્રફુલ્લ થાય તેવી રીતે વર્તે છે; પરંતુ તેઓ મિત્રતા નિભાવવા ખાતર તે પ્રકારનો સંબંધ પરસ્પર રાખવાનું ભૂલી જાય છે—ભાગ્યે જ વિચારે છે. વાસ્તવિક હકીકત એ છે કે મિત્રતામાં પરસ્પર સંબંધને ખાસ લક્ષમાં રાખવો જોઇએ. તમે ગમે તેટલું જ્ઞાન ધરાવતા હો અને તમારામાં ગમે તેટલું વૈચક્ષણ્ય હોય, તો પણ જો તમે બીજા લોકોના જીવનના નિકટ સહવાસમાં નથી આવતા, જો તેઓ તરફ તમારૂં વર્તન સહાનુભૂતિમય નથી હોતું, જો તમે તેઓનાં કાર્યોમાં અંતઃકરણપૂર્વક રસ નથી લેતા, તેઓની સુખી અવસ્થાથી આનંદ પામતા નથી અને તેઓને સર્વથા સહાયભૂત થતા નથી તો તમે એક ઉત્સાહ, આનંદ અને આકર્ષણ વગરનું જીવન વહન કરશો.

એક યુવક પોતાને કોઈ મિત્ર નથી એવી હંમેશાં ફરીયાદ કરે છે, અને તે તેની એકાંત સ્થિતિથી કંટાળીને કેટલીક વખત આત્મઘાત કરવાના નિશ્ચય પર આવી જાય છે. પરંતુ જે કોઇ તેને ઓળખે છે તેને તેની સ્થિતિથી આશ્ચર્ય થતું નથી; કેમકે તેનામાં કેટલાક એવા અવગુણો હોય છે કે જે પ્રત્યેક મનુષ્ય ધિક્કારે છે. તેની દૃષ્ટિ સંકુચિત છે, તેનું મન હલકું છે અને તે વ્યવહારમાં ચીકણો છે. તે હમેશાં બીજાની ટીકા કરે છે, દુરાગ્રહી છે, તદ્દન સ્વાર્થી અને લોભી છે, જ્યારે કોઈ માણસ એકાદ સારૂં કૃત્ય કરે છે ત્યારે તે કાર્ય કરવાના તેના હેતુ વિષે ખોટા તર્ક બાંધે છે. આવા અવગુણોથી તે ભરેલો હોવાથી તેને કોઇ સાથે મૈત્રી ન હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

જો તમે પુષ્કળ માણસોની સાથે મિત્રતા કરવા ઈચ્છતા હો તો બીજા માણસોમાં જે ગુણોની તમે પ્રશંસા કરતા હો તે ગુણોનો તમારે વિકાસ કરવો જોઇએ. ગાઢ મૈત્રીનો આધાર મળતાવડા, ઉદાર અને સત્યનિષ્ઠ સ્વભાવ ઉપર રહેલો છે. સહાનુભૂતિ, ચિત્તનું ઔદાર્ય, માયાળુપણું અને મદદનીશ થવાની વૃત્તિ—આ સર્વ બીજા લોકોને આપણા ભણી આકર્ષી લાવે છે. તમારે અન્ય લોકોનાં કાર્યોમાં ખરેખરો રસ લેવો જોઇએ, નહિ તો તમે કોઇને આકર્ષી શકશો નહિ એ શંકા વગરની વાત છે. દંભ અથવા છળપ્રપંચથી મિત્રતા ટકી શકતી જ નથી. વિરુદ્ધ ગુણોમાં પરસ્પર આકર્ષણ થતું નથી, મિત્રતા પ્રશંસનીય ગુણોને લઇને જ નભે છે. કોઇપણ માણસને ચ્હાવાની શરૂઆત કરો તે પહેલાં તમારામાં કેટલાએક પ્રશંસનીય અને સ્નેહભાવ ઉપજાવે એવા ગુણોનો આવિષ્કાર થયો હોવો જોઇએ. ઘણા લોકો મહાન્ મિત્રતા કરવાને અસમર્થ હોય છે; કેમકે જે ગુણો બીજામાં રહેલા ઉદાર ગુણોને આકર્ષે છે તે ગુણોથી તેઓ સમન્વીત થયેલા હોતા નથી. તમે પોતે તિરસ્કરણીય ગુણોથી ભરેલા હશો તો કોઇ માણસ તમારા માટે દરકાર કરે એવી આશા રાખતા હો તો તે ફોકટ છે.

જો તમે દયાહીન, અસહિષ્ણુ, અનુદાર, અસભ્ય, સંકુચિત વૃત્તિવાળા, નિરૂત્સાહી, અને ક્ષુલ્લક મનવાળા હશો તો ઉદાર અને વિશાળ ચિત્તવાળા પુરૂષો તમારી આસપાસ ભેગા થશે એમ માનતા હો તો તે તમારી ભૂલ છે. તમે મહાનુભાવ પુરૂષોની સાથે મૈત્રી કરવા ઇચ્છતા હો તો તમારે મહાનુભાવતા, ઔદાર્ય અને સહિષ્ણુતા આદિ સદ્દગુણોને કેળવવાની આવશ્યકતા છે. ઘણા માણસોને થોડા મિત્રો હોય છે, તેનું એક કારણ એ છે કે તેઓની પાસે પોતાનં

મિત્રોને આપવાનું બહુ થોડું છે, અને તેઓ પોતાના મિત્રો પાસેથી અત્યંત મેળવવાને આતુર હોય છે. આનંદી સ્વભાવ, સર્વત્ર આનંદ ફેલાવવાની તિવ્ર અભિલાષા, અને જે કોઇની સાથે પરિચય હોય તે સર્વને મદદગાર બનવાની ઇચ્છા—આ સર્વ મિત્રતા નિભાવવામાં અજબ સાહાય્ય કરે છે. આકર્ષણ કરે અને સ્નેહભાવ ઉત્પન્ન કરે એવા ગુણો કેળવવાનો તમે આરંભ કરશો કે તરત જ કેટલી ત્વરાથી તમારી આસપાસ મિત્રો ભેગા થવા લાગે છે તે જોઇને તમે ચકિત થઇ જશો.

ઉચ્ચતમ મિત્રતામાં ન્યાય અને સત્ય અતિ અગત્યની વસ્તુઓ છે. આપણને હાનિ થાય એમ હોય તોપણ આપણે ન્યાયી અને સત્યપરાયણ મિત્રને માનભરી દૃષ્ટિથી જોઇએ છીએ. આપણા સમાજનું બંધારણ ન્યાય અને સત્યના પાયાપર રચાયેલું હોવાથી તે બન્નેને માટે આપણા હૃદયમાં માનની ભાવનાનો ઉદ્ભવ થયા વગર રહેતો નથી. ન્યાય અને સત્ય તો: મનુષ્ય સ્વભાવના અંશભૂત છે. જે મિત્ર સત્ય બોલતાં અચકાય છે, ન્યાય દૃષ્ટિએ જરૂર હોય છતાં જે મનુષ્ય પોતાના મિત્રની લાગણી દુઃખાય તે સહન કરી શકતો નથી તેને ન્યાયી અને સત્યનિષ્ઠ મિત્રના જેટલો સ્તુતિપાત્ર ન જ ગણી શકાય. મનુષ્યસ્વભાવમાં જ એવું કંઇક રહેલું છે કે જેવડે આપણને દંભ પરત્વે સ્વાભાવિક તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે. જે નિર્બળતાને લઇને આપણો મિત્ર સર્વથા સત્યનિષ્ઠ રહી શકતો નથી, તે તરફ આપણે લક્ષ ન આપીએ, પરંતુ તે આપણને છેતરવાનો યત્ન કરે છે એમ આપણા જાણવામાં આવે છે તો તેનામાં આપણે ફરી વખત કદાપિ વિશ્વાસનું આરોપણ કરી શકતા નથી; અને એ તો સૌને સુવિદિત છે કે **વિશ્વાસ જ સત્ય મિત્રતાનો પાયો છે.**

અત્યુત્કટ સ્નેહભાવના કરતાં માન, પ્રશંસા અને સમાનશીલતા

ઉપર સત્ય મિત્રતાનો વધારે આધાર છે. જ્યાં સ્નેહભાવ એટલો બધો હોય કે ન્યાય અને સત્યને વિસરી જવામાં આવે છે, ત્યાં મિત્રતાનો અંત વ્હેલો આવવા સંભવ છે. ન્યાય, સત્ય, માન અને પ્રશંસાને અવલંબી રહેલી મિત્રતાને જ ગાઢ અને ચિરસ્થાયી મિત્રતા લેખી શકાય. ખોટા મિત્રો આપણા પોતાના પડછાયા સમાન છે. જ્યાંસુધી આપણે તડકામાં ચાલીએ છીએ, ત્યાં સુધી તે આપણી નિકટમાં રહે છે; પરંતુ આપણે છાયાવાળી જગ્યામાં પ્રવેશ કરીએ છીએ કે તેજ ક્ષણે તે આપણને ત્યજી દે છે. સત્ય મિત્રો તો પ્રકાશમાં તેમજ અંધકારમાં આપણને સરખી રીતે અનુસરે છે.

મિત્રતા કરવાની શક્તિ ઉપરથી ચારિત્ર્યનું પરીક્ષણ થઇ શકે છે. જેઓ સુખદુઃખમાં પોતાના મિત્રોને સરખી રીતે વળગી રહે છે તે લોકો સ્વાભાવિક રીતે સૌના વિશ્વાસપાત્ર બને છે. ઉદાત્ત ગુણો હોવાની તે નિશાની છે. જે લોકોમાં કર્તવ્યપરાયણતાનો અભાવ હોય છે તેઓમાં મહાન્ મિત્રો કરવાની શક્તિનો પણ અભાવ દૃષ્ટિગત થાય છે. કોઈ મનુષ્યના વિજયનું માપ પણ તેના મિત્રોની સંખ્યા અને ગુણો ઉપરથી કરી શકાય છે; કેમકે તેણે ગમે તેટલું દ્રવ્ય ઉપાર્જન કર્યું હોય તો પણ જો તેને ઘણા મિત્રો નથી હોતા તો તેનામાં ઉત્તમ ગુણોની મહાન્ ખામી હોવી જોઇએ એ નિઃસંદેહ છે.

"આ જગતમાં સત્યમિત્ર એક મહા પવિત્ર વસ્તુ છે" એવું શિક્ષણ આપણાં બાળકોને આપણે પ્રથમથી જ આપવું જોઇએ, તેમજ તેઓને મિત્રતા કરવાની શક્તિનો વિકાસ કરતાં શિખવવું જોઇએ. આથી તેઓનું ચારિત્ર્ય શુદ્ધ બનશે અને તેઓની દૃષ્ટિ વિશાળ થશે, તેઓમાં સુંદર ગુણોનો વિકાસ થશે, અને તેઓનું જીવન મધુર, શાંત અને રસિક બનશે.

બાલસાહિત્યનાં પુસ્તકો.

જાદૂઈ બાગ—અંગ્રેજી ઉપરથી લેખક રા. રા. કૃષ્ણપ્રસાદ ગીરજાશંકર ભટ્ટ. બાળકોને ગંમત પડે ને રસથી વાંચવા તેઓ આકર્ષાય તેવી બાળોપયોગી વાતો. બે ભાગમાં. પહેલા ભાગની **કી. આઠ આના.**

બાળગીતા—(પૂર્વાર્દ્ધ) ખાસ બાળકોનેજ માટે વાર્તા રૂપે લખેલો ભગવદ્‌ગીતાના પહેલા નવ અધ્યાયનો ટુંકો ને સરળ સાર. દૃષ્ટાન્ત તથા રમુજી વાતો સાથે. **કી. આઠ આના.**

બાળગીતમાળા—બાળ વર્ગથી ધો. ૭ સુધીનાં બાળકો માટે ચઢતા ક્રમનાં કાવ્યો ૧૮ ચિત્રો સાથે છે. **કી. આઠ આના.**

રત્નકણિકા—અથવા આદર્શભૂત નીતિના સિદ્ધાન્તો. આમાં ચાણાક્ય, વિદુર, શુક્ર, ભર્તૃહરિ રામકૃષ્ણ પરમહંસ, કેશવચંદ્ર સેન, બર્થોલ્ડ, બેન્જામીન ફ્રેંકલીન, વગેરે મહાં પુરૂષોના નીતિના સિદ્ધાન્તો વાર્તાના પ્રસંગોદ્વારા સમજાવેલા છે. **કી. પાંચ આના.**

બાલબોધ--(જીવનસાફલ્ય વિશે) **કી. એક આ**

બાળ મહાભારત-અઢારે પર્વનો સાર. **કી. ૭ આ**

સૉક્રેટીસની જીવનકથા--ટુંકું જીવનચરિત્ર..ઇનામ ર મંજુર થયું છે. **કી. બે આના.**

પોતાનો પ્રયત્ન--ડૉક્ટર સ્માઇલ્સના એક પ્રકરણ ઉ રથી દાખલા દૃષ્ટાંતો સાથે. ઇનામ માટે મંજુર થયું છે. **કી. બે આ**

સ્વાશ્રયી બનો—બાળકોને ઉત્તેજક. **કી. ત્રણ આ**

સત્ય મિત્રતાનું સ્વરૂપ-બાળકોને બોધક. **કી. દોઢ આ**

લખો— **જીવનલાલ અમરશી મહેતા,**

ઠે. પીરમશાહ રોડ—અમદાવાદ.